

ezen vonása mutatkozik meg a kötet egyéb költeményeiben is: az ún. álomversekben, az „alkalmi” költeményekben, a limerickekben, a képzőművészeti ihletésű versciklus (*Hajnal Gabriella gyapjából szőtt, piros-kék emberfejei*) erősen retorizált prózaverseiben, miként a közelmúlt és a jelen történelmi-politikai történéseire (talán a kellőnél közvetlenebbül) reflektáló, kötetzáró versszövegekben is.

Ennek a kötetnek is vannak antológiadarabjai: *A tigris*, *A denevérember* című versek s a két említett versciklus költeményei akár az Orbán-líra, akár a huszadik század második felében íródott magyar líra egészének legszebb teljesítményeit – egy jelentős költészet kivételes pillanatait – jelzik. E költeményeket, miként Orbán Ottó líráját általában – s annak különösen a nyolcvanas évektől íródott szakaszát – jelen költészetünk kontextusában a műves költői tudást átjáró székszezsiben megmutatkozó illúziómentes intellektus versebe projektált alakja, súlyos retorikájú versbeszéde teszi vonzóvá és olvasói kíváncsiságot kiváltó olvasmánnyá. Legyen szó akár betegségről, gyógyulásról, az újrakezdés kínjáról, öregségről, halálról, a huszadik századról, történelemről, a költőtárs Petri György haláláról, az ország helyzetképéről, Budapest jelenéről, a New York-i világkereskedelmi központ két tornyának drasztikus lerombolásáról, javulásról, haladásról és meghátrálásról, a lírai én mellére telepedő Rémkirálynő hajnali négykor azt szajkózza, hogy „Minden, ami történt, megtörténhet újra, ugyanúgy”, s „csak vákuum porszívózza a végtelen sötét fekete szőnyegét”. Orbán Ottó költészetének utolsó szakaszát, s ezen belül legújabb kötetét a világról s a költészetéről való ezen tudás teszi jelentőssé.

HARKAI VASS Éva

„ÁLL A HÁZ” – HÁROM KÖNYV A NEMZETIRŐL

Koltai Tamás: *Nemzeti történet, avagy színház a cethal hátán*. BIP, Budapest, 2002 – Havas Henrik (szerk.)–Kaiser Ottó (fotók)–Veress Krisztina (riporter): *Kihívás és látomás*. Egy próbafolyamat dokumentációja. Alexandra, Budapest, 2002 – *Nemzeti Színházi Emlékkönyv*. Szerk.: Gajdó Tamás. Korona Kiadó Kft., Budapest, 2002

A közelmúltban megjelent színházi tárgyú könyvek közül három a Nemzeti Színházhoz kötődik, ami természetes is, mivel felavatták a nemzet újonnan épült színházát („Áll a ház”, mondta avatóbeszédében többször Magyarország köztársasági elnöke), s ilyenkor a múlt és a jelen szükségszerűen együtt, egyszerre kerül a figyelem homlokterébe. A három könyv azonban rendeltetése, jellege és műfaja szerint is lényegesen különbözik. Az egyik (Koltaié) lényegében a rendszerváltás óta eltelt jó évtized alatt írt, zömmel a Nemzetivel

kapcsolatos cikkeit tartalmazza, a másik (a Havas szerkesztette) kötet az avatóra készült *Tragédia*-bemutatónak állít fotós/szöveges emlékművet, míg a Gajdó Tamás szerkesztette harmadik, bársonyba kötött díszkiadvány minde- nekelőtt – de nem csak – színház- és színész- és *Tragédia*-történet, azzal, hogy zárófejezete az új Nemzetit mutatja (az építés, Siklós Mária tollából), s így a miniszterelnöki előszóval mintegy keretbe zárja a múltat.

Mindhárom könyv fontos, egymást kiegészítő, de inkább egymással vitat- kozó, dialógust folytató, s ezért (is) fölöttébb tanulságos kiadvány.

*

Gyilkos könyv a szó leleplező, feltáró értelmében a színikritikus Koltai Tamás mintegy negyven cikket tartalmazó színházi publicisztika kötete. Hogy az írások szinte háromnegyedének címében szerepel a legkülönfélébb szó- összetételekben a Nemzeti szó (titok, játszma, értéklerakat, illúziók, átok, gödör, háztáji, mementó, politika, vircsaft, színész, stikli, etika, imázs, prog- nózis, muszáj, tragédia, alap, üzlet, kirakat, büdzsé, trabant), jelzi, Koltai a Nemzeti Színház nevű magyar színházi jelenséggel foglalkozik, ezt járja körül. Elvi kiindulópontja hogy milyen legyen, pontosabban milyennek kellene lennie a Nemzeti Színháznak, amelyet a kötetbe felvett első, 1979-ben írt cikk szerint elevenségnek és nyitottságnak kell(ene) jellemeznie.

Ennek, az ilyen Nemzetinek érdekében cikkezik Koltai, kezdetben naiv bizakodással, majd egyre fokozódó, leplezetlen dühös kiábrándultsággal, kivált miután az 1998-as hatalomváltással a Fidesz pimasz arroganciával nyilvánvalóvá tette, hogy számára a színház, kivált a Nemzeti, nemzeti jelkép, „Olyan / . . ./, mint a címer vagy a Himnusz”, ahogy a bársonyba csomagolt aranybetűs díszkiadás előszavában Orbán Viktor írja. Koltai számára a Nemzeti Színház, amit másfél évszázad alatt „Lentről a hazafias fölbuzdulások, fentről a min- denkori kurzus nyers »elvárásai« szorítottak harapófogóba”, nem jelkép, nem is kultuszkegyhely vagy templom, s nem is épület, „amelybe majd »belevisznek« *valamilyen* Nemzeti Színházat”, hanem „az érdekelt szakmák és a befogadói közeg által meghatározott *színházi szellem* (kiemelés: G. L.), amelyet ennek megfelelően kell működtetni”. Ahogy erre az angol vagy a spanyol példa is utal, ahol a színházat „szakmai kérdésnek tekintik”, s nem, mint Magyaror- szágon, politikainak. Vagy ha mindenáron jelképnek vélik a Nemzeti Színhá- zat, akkor „nem a nemzeti befelé fordulás, hanem az Európa-konform nyi- tottság szimbóluma / . . ./, nappal is átjárható tereivel a »beavatási szertartás« része” kell hogy legyen. Koltai elképzelése szerint a rendeltetését betöltő „Nemzeti Színház értékeket kínál és értékeket fogad be, vendéggyütteseket hív, és a legjobb művészeket foglalkoztatja. / . . ./ nem biztonságra játszik, hanem minőségre; nem a nagy repertoár és a nagy előadásszám foglya, nem

piacorientált, nem kénytelen hajszolni a kommersz sikert. / . . / nincs kiszolgáltatva az ideológiának, a politikának, a színházon kívüli eszméknek – egyedül és kizárólag esztétikai színvonala minősíti”.

Ennek a víziónak (mert, tudjuk, vízió volt, és sajnos, annak ellenére, hogy újonnan épült épülete van a nemzet színházának, vízió is maradt) a legteljesebb leírását abban a cikkben kapjuk (*Nemzeti kirakat*), amelyben a kritikus elképzeli, mit kínál a betévedt érdeklődőnek az igazi Nemzeti Színház:

„A napfényben megcsillanó üvegfal mögött már messziről láttam a teraszon, lépcsőkön járkáló embereket. A transzparencia feltárta a lüktető életet. A könnyűszerkezetes előcsarnok tágassága, levegőssége most is, mint mindig, vidámmá tett. Végigfutottam az időszakos tárlaton – egy sosem hallott belga tervező díszleteit állították ki, különösen tetszett a Crommelynck *Csodaszarvasához* készült makett –, és beültem az egyik kávézóba, amely Gobbi Hilda nevét viseli. Kávézás közben átnéztem egy-kettőt a szabad polcokon sorakozó színházi folyóiratok közül, fizettem, benéztem a könyvesboltba, érdeklődtem, megjelent-e már Kúnos László Ibsen-összes fordítása, még nem, de várható, addig is ajánlják MGP (Molnár Gál Péter kritikus – G. L.) könyvét (így mondták a nevét) a pesti mulatókról, köszöntem, megvan, éppen most olvasom, azért vettem egy Eric Bentley-t, ami korábban jelent meg, de elkerülte a figyelmemet. A közönségszolgálati iroda ajtaján plakát hirdette Peter Brook *Hamletjének* vendégjátékát (már tudtam róla, hetekkel korábban kellett szakmai jegyeket igényelni), bent glédában álltak az információs anyagok Brookról, továbbá a következő hónapok esedékes külföldi előadásairól egy finn, egy venezuelai és egy dél-afrikai társulatról. Kilépvé az irodából, az emeleti teraszon zenészek bontogatták tokjaikból a hangszereiket, csakugyan láttam a bejáratnál az aznap délelőtti kamarakoncert hirdetőjét, három konzervatóriumi fiatal fúvós-trióját; a körülöttük gyülekező hallgatóság is többnyire fiatalokból állt. A pénztárnál néhányan méltatlankodtak, hogy Márton László *A nagyratörő* című trilógiájához csak decemberre van jegy, így látatlanban kell eljönniük a novemberi vitára, amelyet a bemutató kapcsán »Nemzetszemlélet és történelmi dráma« címmel hirdettek meg. (A résztvevők listáján számos jeles író, történész és filozófus szerepel.) Elmenőben még vettem egy pillantást a Peter Stein video-retrospektív dátumaira, többre is érdemes lenne eljönni. / . . / A bejáratnál fellökött egy svinggal érkező, bukétás fiatalember / . . /, látszott rajta, hogy lekéste a randevút, délre ma várták a Nemzetinél.”

Természetesen mindaz, amiről ezúttal a krónikás szerepét választó kritikus ír, még nem a színház, sőt, mindezen adottságok nélkül is van/lehet színház, mi több, nagyon jó, kiváló színház. Viszont Koltai azon körülmények hálózatról ír, amely a színházat egész napos vonzó szellemi térré teszi, s amelynek naponta történő művészi beteljesülése az esti előadás (néha egyszerre több

színpadon is!). De hogy a színház, kivált a Nemzeti erőteljes vonzású szellemi központ legyen, ahhoz „mindenkori vezetésének maximális autonómiával kell rendelkeznie”, alapföltétel ez, hogy a színház tevékenységét „kizárólag a művészi minőség” határozza meg. Minőség nélkül nincs becsülete a színháznak.

A minőség érdekében perel a kritikus/krónikás a politikával, s a politika kiszolgálóival, nem csak akkor, amikor arról ír, milyen legyen a(z új) Nemzeti – kívül éppen úgy, mint „belül” –, hanem akkor is, amikor az új színház tervrajzáról és felépítésének helyéről mond véleményt. A Nemzeti Színház körüli történések fordulópontja, amint Koltai cikkeiből látni, az a pillanat volt, amikor a kormányra jutott Fidesz – politikai ellenfeleivel dacolva, mégha ez másfél milliárd kidobott forintba is kerül – leállította az Erzsébet téri munkálatokat, létrehozván Pest központjában a „Nemzeti Gödör”-ként elhíresült pártlétesítményt („Százhatvan évig a magyar kormányok csak fölépíteni nem tudták a Nemzeti Színházat. Orbán Viktor kormánya az első, amely azzal írja be nevét a színház- és építészettörténetbe, hogy a szó szoros értelmében földdel tesz egyenlővé egy épülő Nemzeti Színházat.”), s egyrészt némi keresgélés után a város szíve helyett az „expo-prérit” jelölte ki az épülő színház számára, másrészt Bán Ferenc „kongeniális” tervét (mely szerint az új Nemzeti Színház nemcsak épület, hanem nemzeti színházi központ lett volna Pest központjában!) elvetve, s etikailag nem éppen elfogadható mesterkedések után Siklós Máriát, a Nemzeti építésével és beüzemeltetésével megbízott kormánybiztos, Schwajda György „magánépítészét” hatalmazta fel a magyar színháztörténet során először a Nemzeti számára állítandó „ház” felépítésére. Az eredmény, amint Koltai több, szokatlanul, de jogosan éles (vita)cikkéből látszik, illetve a dicstelen avatás után valósággá vált, hogy az építészeti ízlésficam Nemzeti Színház (nevezik: salátabárnak, nagyméretű zöldségesstandnak, Mari néni Barbie-baba színházának) „államilag finanszírozott magánszínház”-zá degradálódott. Nem csoda tehát, hogy a nyitóelőadásnak is az akkori (még) aktuális hatalmi párt dicsőségét kellett hirdetnie, a 2002. március idusán történt avató is politikai és nem színházi esemény volt, ismét bebizonyítva, hogy a „politika a színházban csak politikát tud csinálni, színházat nem”. Legfeljebb – s ebben a színházi szakma, elsősorban a színészek is ludasak! –, „médiaszínház”-at, amelyet Koltai azzal különböztet meg a „színháztól”, hogy „nem történik meg, csak beszélnek róla. A kirakatba teszik, ámbar nem jött létre. Ünneplik, noha nincs. / . . / A médiaszínház virtuális színház, amelynek nem kell léteznie ahhoz, hogy hírt adjanak róla”.

De a találóan „médiaszínház”-nak nevezett reklámszínházról sokkal többet tudhatunk meg a *Kihívás és látomás* című ünnepi kiadványból.

Legszívesebben albumnak nevezném az „egy próbafolyamat dokumentációja”-ként jegyzett szép és drága, de szakmailag igencsak vitatható kiadványt. Nem tudom, Freud bácsi gonoszkodott-e velem vagy a gép ördöge úzött-e trefát, de az előző mondatban levő album szót, véletlenül /?/ albumnak írtam!!

Önmagában dicséretes, példamutató vállalkozás, hogy az új Nemzeti Színház avató előadásának előkészületeiről díszkiadás jelenik meg. Csakhogy a látszat csal, ez a kiadvány ugyanis mindenekelőtt reklámkönyv, sok részletében megengedhetetlenül nemcsak csevegő, hanem egyenesen intim is, s ezáltal az alkalomhoz nem illő, komolytalan, ugyanakkor viszont a könyvet életre hívó, felismerhető szándék – lássék, a színházavató előadás készítésének alapossága, elmélyültsége – ellenére naivul (ön)leleplező is.

Természetes, hogy a felvételek dokumentum- és reklámfotók is, de az iskolás aláírások („Olvasópróba Madách dolgozósobájában – Alföld Róbert egy busznyi újságíró előtt próbálja megtalálni az ihletet”; „Alföldi Róbert a huszadik interjú közben is tud mosolyogni”; „Szarvas József arcán Adámhoz méltó komolyság és gondterheltség uralkodik – esetleg egy színészhez illő fáradtság”; „Most csönd legyen! Márta István ihletett állapotban”; „Az első fontos lépés, hogy a szöveggel ne legyen probléma”), éppen úgy devalválják ezeket, mint a szöveget a jókedv, a felhőtlen hangulat erőltetése és a bizalmaskodó intimeskedés.

A sztregovai Madách-kastélyban tartott első olvasópróbáról szóló rész a művészi munka kezdetének bemutatása helyett szakszervezeti kirándulást idéző üzemi lapi beszámoló (kivált a pincebeli állófogadás leírása). Nem valószínű, hogy a könyv értékét növelik az efféle intim részletek: „Még rajta (Szikorán) a nagykabát, amikor a díszletes szobába lép, de nem zavarja a meleg.” – „Az önbizalmát kell növelni (Pap Verának), el kell hinnie, hogy a fenéke le fog fogyni. Panaszkodik, hogy hiába jár aerobikozni, már mindene lement, de a fenéke nem akar eltűnni.” – „Szikora borostás. Ma először, mióta megkezdődtek a próbák. A ritkás ősz szálak hangosan sercegnek, ahogy végigsimít az állán.” (Semmi izgalom: másnapra „eltűnt a tegnapi borosta”.)

Már-már nevetséges az a nagy igyekezet, amellyel a könyv szerzői megnyugtattani szeretnék az olvasókat („A színészek bólogatnak, a kaszkadőrök egymásra mosolyognak” – no problem!). A jelmezrajzokat néző/rakosgató tervezőről például ez olvasható: „Nem mintha gondterhelten lenne /á!/, látszik, mindent átgondolt, már ezerszer is, a képek nem csupán vázlatok, hanem részletesen kidolgozott tervek. /Sőt!/ Valóságos remekmű mindegyik, tele meghökkenítő kiegészítőkkal” /mikkel?/. Kell persze, érzik, némi kétely (lehet műalkotni dilemmák nélkül?!), de ezt mégsem kell komolyan venni, amint erre a dramaturg „hiányérzete” is utal: „Nekem az tetszik ebben, hogy most megfordul a hagyományos koncepció. Eddig ugye az volt, hogy az ideát hangsúlyozták,

mintha ez pusztán egy filozófiai mű lett volna, történelmi keretbe ágyazva. Most viszont megmarad a történet, s az elveket képekkel meséljük el, ahelyett, hogy kimondanánk őket. Végre.” Ez hiányérzet? Ez egyenesen dicséret! Munkatársi vallomás, amelyből érezni: Szikora, amikor arról ír, hogy „élővé és maivá” akarja tenni a szöveget, valójában hollywoodi látványosságot, szuper-produkciót képzelt el, melyben, ha nem tévedek, a rendező a szöveget úgy vélte maivá tenni, hogy a múlt, a történelem borzalmai mellé a huszadik század rémségeire utaló mozzanatokkal idéz (az eretnekek kivégzését az auschwitzi hullákkal hozza összefüggésbe, ami merő formalizmus).

A könyv bevezetőjében a szerkesztő Havas Henrik egy vitaest emlékét idézi fel, melynek végén Szikorának sikerült meggyőznie, maga mellé állítania a tamaskodókat. Nekem is volt hasonló élményben részem, a könyvben is említett Madách-konferencia résztvevőjeként hallva a rendező okos szavait Madách fénydramaturgiájáról, amivel eddig senki sem foglalkozott, arra gondoltam, íme, Szikora *Tragédia*-olvasatának kulcsa. Az előadás azonban erre a reményemre alaposan rácăfolt. Ennek oka/magyarázata szépen kiderül az albumból.

Hogy a próbák megkezdése előtti egyik interjúban így nyilatkozik a rendező: „Nem félek attól, hogy a színészekből nem fogom tudni kihozni, vagy ők nem tudják hozni a maximumot, de azt, hogy a technika tud-e hatásos lenni, tud-e szolgáltató maradni, és nem nő-e fölénk, azt nem tudom” –, akár rokonszenves alkotói töprengésnek is tekinthetnénk, ha a későbbiek során nem válna rögeszméjévé a technika. A január 24-i keltezésű naplórészletben már felismeri: „... a jelenet lényegéről szép lassan áttevődik a hangsúly a technikára. Tudtam, hogy ezt nem fogom megúszni, egyszer csak el fogunk jutni egy olyan fázisba, ahol csak a technikáról, a kilókról, centiméterekről és a percekről lesz szó, és nem a jelenetről, a Madáchról, a színészről”. S hogy ez reális veszély, arról a bemutatót pontosan egy hónappal megelőző naplórészlet tanúskodik: „A legsúlyosabb megoldatlan színházi probléma az Úr hangjának animációja.” Akkor szüret, mondhatnánk, ha arra a riporteri megjegyzésre, hogy „Jánost most (egy hónap sincs a nagy premierig!, de már két álló hónapja folynak a próbák!) főként a technikai gondok foglalkoztatják, a lelketekre nem igazán ér rá”, nem olvasnánk Pap Vera kifakadását: „Hát sokat nem törődik velem.” Éva alakítója arra vár „nagyon”, hogy „elérkezzen az idő”, amikor az előadás „színészi részével is foglalkozik”. Ritka őszinte megnyilatkozás, amelyből ebben a nagyon szép és drága könyvben, sajnos, elég kevés van. Szikora minden próbanapot bevezető naplójának olykor töprengő részletei mellett a Lucifert alakító Alföldi szerepértelmezési dilemmája és a vállalkozásban való részvételének megindoklása érdemel ilyen szempontból figyelmet. Arra a kérdésre, hogy „milyen lesz” Lucifere, „érdeklődő, cinikus, gonosz, unott”, a színész így

válaszol: „Fogalmam sincs! Reményeim szerint mindegyik benne lesz. Szerintem kicsit olyan lesz, mint én. Azt vettem észre, közös bennünk, hogy a saját szemével akar látni. Nem gonosz ember ő, csak nem akar beállni semmilyen nyájba és nem akar semmit sem elhinni addig, amíg nem látta, amíg saját maga nem tapasztalta. Nem egy eszményi ember, de én sem szeretek semmilyen általánost vagy mindennapit, ami a világban vagy az országban körülvesz. Nem érdekel, hogy mi kell, mi illik és miben ildomos megjelenni. Szeretem nagyon konkrétan magam látni a dolgokat.” Az utolsó sorok már akár arra is magyarázatul szolgálhatnak, miért vállalt Alföldi szerepet ebben a sokat támadott vállalkozásban, amiről – ugyancsak a könyv lapjain – így beszél: „. . . valljuk be, hogy az épület születése nem tiszta ügy, ezt tudjuk mindannyian. Azzal, hogy főszerepet játszom a nyitó darabban, nem legalizálom a létét, de azt gondolom, hogy ha már egyszer fölépült, akkor próbáljunk meg benne színházat csinálni és ha már a politika építette fel, akkor csináljunk belőle színházat úgy, hogy tűnjön el belőle a politika”.

Sajnos, nem tűnt el. *Az ember tragédiájának* bemutatója éppen koncepciótlanságával (ezt a szerzők és a rendező szándéka ellenére az előadás mellett a könyv is igazolja) szolgálja a politikát. Ha viszont az előadás végén felszökő, mindent és mindenkit megtisztító, némi kétértelműsége ellenére is az Úr optimistának minősíthető záromondatát („Mondottam, ember: küzdj és bízza bízál!”) helyettesítő/szimbolizáló/tárgyasító gejzír, ahogy a rendezői napló utolsó bejegyzésében áll: „az elemi erővel feltörő tiszta forrás” jelentené az előadás koncepcióját (erre utal Szikora megjegyzése: „erősen erre a képre gondoltam, amivel majd befejeződik, amihez húznom kell az egészet”), abban az értelemben, hogy a jövő velünk most kezdődött, ahogy a színházavatás pillanatában aktuális politikai hatalom fennen hirdette, akkor jobb, ha a Tragédia-előadás koncepció nélküli, ha csak technikát demonstráló csoda, látvány. Sőt az is megbocsátható, hogy az egész könyvben egyetlen árva szó sem hangzik el az előadást létrehozó rendezői elvről, mert az, hogy „nem egy rendezői ötletet vagy egy ideát” akart húzni „az egész produkcóra”, inkább hagyta, hassanak rá „azok a műből érkező sugallatok, tanácsok, amiket tulajdonképpen Madách is beleírt”, éppen úgy a koncepció hiányára mutat, mint amikor a „hihetetlenül precízen előkészített” koncepciót említi, és elvi kérdések helyett „Te itt gyere be, ott annál a mondatnál ülj le, ott dobd magad hátra . . .”, típusú instrukciókat fogalmaz meg, melyek, ha „nagyon precízen” meg is indokolja őket, alig többek pusztán technikai rendelkezéseknél.

Így egészíti ki egymást *Az ember tragédiájának* médiaszínházi előadása és a színházat csupán médiatárgyként kezelő díszkiadás.

Merőben más jellegű a színháztörténész Gajdó Tamás szerkesztette emlékkönyv, amely képekkel, dokumentumokkal és színházi emberektől (színészek, rendezők, írók, kritikusok) vett idézetekkel mutatja be a Nemzeti Színház történetét, idézi fel ötven örökös tag színészi portréját, tekinti át a Madách-mű száztíz éves, 1883 és 1993 közötti Nemzeti Színház-beli útját. Alapos, szak-szerű, s ugyanakkor az alkalomhoz illő munka, melynek értékét még a kiadvány jellege szerint itt illetéktelen, leplezetlenül nemzeti érzelmekre játszó miniszterelnöki előszó sem tud devalválni (nem inkább egy író, pl. Hubay Miklóst, színészt vagy rendezőt kellett volna felkérni?!). Hogy pedig a könyv zárófejezete a Nemzeti Színház adatai mellett a tervező Siklós Mária színházleírását is tartalmazza, az természetes gesztus, bár az épületet ért, jogos, szakmai bírálatokat nem cáfolhatja, ellenkezőleg, adatokat szolgáltat a kritikára.

GEROLD László

SZÍNHÁZ

NEMZETI TRAGÉDIA

Új színház, sőt Nemzeti Színház épült Pesten, amelyet 2002. március 15-én (!) nyitottak meg/avattak fel Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámai költeményének Szikora János rendezte előadásával, melyben a három főszerepet Szarvas József (Ádám), Pap Vera (Éva) és Alföldi Róbert (Lucifer) alakítja.

Ennyit érdemes megjegyezni. Többet aligha. Mert az, hogy a politika ismét a színház, sőt a Nemzeti Színház elé állt – magyarhonban szakállas történet, s hogy *Az ember tragédiája* a színpadon ismét revü, ugyancsak nem újdonság, akkor sem, ha a látvány nem égi vagy történelmi, hanem posztmodern jelzót kap(hat). A lényegen ez mit sem változtat. Azon, hogy a politika – nem is csak úgy általában, hanem saját választási sikere érdekében – használja fel a színházat (hogy ez sem segített rajta, az legkevésbé a színházon múltott), illetve azon, hogy (a politikához hasonlóan) a technika is a mű elé állt. És színházi előadásról lévén szó, ez a pipiskedés bántó és ártalmas, sőt egyenesen otromba és ízléstelen, akkor is, ha tudjuk, a politika jön/megy – múltékony, talán igazán szóra sem érdemes, de – ezt is tudjuk – képes megkeseríteni az életünket, határon bévül és kívül, színháztól függetlenül. A politikával és a politikusokkal ellentétben a színházi előadás fennmarad: hivatkoznak rá, felidéznek, a nemzeti kultúra történetévé válik, kivált *Az ember tragédiája* esetében. Madách műve ugyanis, annak ellenére, hogy világdráma, nemzetibb drámánk a legnemzeti-ebbnek tartott *Bánk bán*nál is (mondjon róla akármit irodalmunk huszadik